

Tókei Ferenc

DEMOKRÁCIA ÉS SZOCIALIZMUS  
LUKÁCS GYÖRGY POLITIKAI FILOZÓFIÁJÁBAN

Léven hogy Lukács Györgyöt a demokrácia és szocializmus problémái egész hosszú életében foglalkoztatták, nyomban le kell szögezmem, hogy ezúttal csupán annak bemutatását kísérelhetem meg, miképpen látta ezt a kérdést élete utolsó éveiben, s mi maradt ránk gondolataiból máig eleven örökségül utolsó s posztumusz műveiben.\*

Minden bizonnyal utolsó írásában, „*Megélt gondolkodás*” című, 1971-ben papírra vetett önéletrajz-tervezetében Lukács megjegyzi, hogy 1956 után ő egy ideig „a szektások szabad prédája” volt, majd ezt írja: „Csak a pozitív állásfoglalás a [magyar] gazdasági reformhoz: [ez] változtat a helyzeten. Pozitív = a demokrácia és a marxizmushoz való visszatérés lehetősége. Ezáltal — a pártba való felvétel ellenére (részletek) — lehetőség: (következetlenül végigvitt) tendenciák általános támogatása mellett: vita a kontinuitás [elve] ellen. . . . Viszonylagosan már megnyilvánuló demokratizálódási tendencia, úgyis mint a tendenciának (mint tendenciának, minden akadályával és gátlásával együtt) az igenlése az alap: nem opposíció, hanem reform. Ám ez a reformfunkció: a demokrácia alapkérdései: valódi megoldás. Egyre fel-emlegetett példa: szakszervezetek, Lenin versus Trockij. (Közöny vagy vadsztrájk. Lengyelország mint szimbolikus veszély minden népi demokrácia számára.) Ezért a probléma mindenütt: átmenet a valódi, szocialista demokráciára (a mindennapi *élet* demokráciájára) vagy permanens válság. Ma még nem dőlt el (döntő: a SZU). Ez a világ jövőperspektívája — éppen mivel a kapitalizmusban: kezdődő válságjelek. . . . — Mindkét nagy rendszer: válság, az *igazi* marxizmusnak mint kiútnak a jelentősége. Ezért: szocialista országokban a marxi ideológia mint a fennálló bírálata, mint az egyre szűkebb reformok előbbre vitele.”<sup>1</sup>

A feljegyzésből látható, hogy Lukács jól érzékelt a 70-es években explicitté vált tőkés világgazdasági válság első jeleit, valamint hogy meggyőződése szerint a szocialista országok is csak a szocialista demokrácia kibontakoztatására irányuló reformokkal kerülhetik el saját válságaikat. Szocialista demokráciáról azonban minden szocialista országban sok szó esik, ámde sokszor egészen különböző felfogásban. Mit értett rajta Lukács? Nos, Lukács felfogásának kulcsfogalmát idézetünknek az a mondata tartalmazza, amely szerint „a valódi, szocialista demokrácia” nem más, mint „a mindennapi *élet* demokráciája”.

\* Elhangzott a Lukács György születésének centenáriuma alkalmából rendezett „Lukács György helye és szerepe a marxista elmélet XX. századi fejlődésében” c. nemzetközi tudományos ülésen.

<sup>1</sup> LUKÁCS GYÖRGY: Curriculum vitae. Bp. 1982, 38—39. 1.

A formula mögött Lukács utolsó aktív életszakaszának hatalmas gondolati erőfeszítése rejlik: a társadalmi lét marxista ontológiájának kísérlete, amely „*Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*” címmel posztumusz műveként maradt ránk, s amelynek teljes német kiadása csak mostanában, a filozófus centenáriumának évében jelenik meg.<sup>2</sup> A hatalmas kísérlet célja, hogy feltárja és szisztematikusan kifejtse Marx ontológiáját, megalapozó módon járulva hozzá ezáltal a marxizmus szükséges reneszánszához. A szisztematikus fejtegetések nagyfokú absztrakcióval megválasztott kiinduló pontja az emberi, tehát teleologikus munka fogalma, amely azonban a nagy gondolatfolyamban akkor jut el konkrétabb meghatározásaihoz, amikor az emberi élet és a társadalom mint totalitás *reprodukciónak* eszközeként értelmeződik. Lukács nagy kísérletének még jelzésszerű ismertetésére sem vállalkozom itt, még kevésbé a kritikájára. Kérdésföltevésünk elmélyítését szolgálhatja azonban, ha „*A társadalomnak mint totalitásnak a reprodukciója*” című alfejezetből idézünk néhány passzust, mégpedig éppen a kapitalizmus XX. századi fejlődéséről. Lukács megállapítja, hogy a marxi kapitalizmus-elemzés óta eltelt időben „nagyon feltűnő struktúra-változások következtek be, olyan szembezők, hogy a polgári gazdaságtan befolyásos irányzatai a mai kapitalizmus kapitalista jellegét is tagadják, és még azok is, akik nem mennek el egészen idáig, gyakran vonják kétségbe annak lehetőségét, hogy a jelenleg uralkodó gazdasági rendszer felfogható Marx módszerével, kategóriáival.”<sup>3</sup> — „Ezzel szemben — folytatja Lukács — mi úgy látjuk, hogy a kapitalizmus új fejlődési tendenciáit nem nehéz megérteni a marxi módszer segítségével. Úgy hisszük, a Marx-korabeli és a mai kapitalizmus közti minőségi különbséget a legegyszerűbben így jellemezhetjük: Marx működése idején a kapitalista nagyipar főként a termelési eszközök termelésére terjedt ki; ide tartoznak természetesen a bányák, a villamosság stb. A fogyasztási cikkek iparából a nagykapitalista gépipar foglalkozott ugyan fontos nyersanyagok (textíliák, malom- és cukoripar stb.) előállításával, de a további, direkt módon a közvetlen fogyasztással kapcsolatos feldolgozást még messzemenőig átengedte a kézműiparnak, a kisiparnak; ugyanez vonatkozik a legtöbb úgynevezett szolgáltatásra is. A XIX. század végétől máig mindezek a területek hatalmas mértékben és gyorsan kapitalizálódnak, nagyiparivá válnak; a ruházkodástól, a cipőktől stb. az élelmiszerekig mindenütt megfigyelhető ez a mozgás.”<sup>4</sup>

Könnyű belátni, hogy Lukács a kapitalizmus bekövetkezett változásaiban éppenséggel nem a kapitalizmus eltűnését vagy leépülését, hanem a kiteljesedését látja. „Tisztán gazdaságilag kifejezve — írja — megmutatkozik, hogy a többletmunka elsajátítási módjában a relatív értéktöbblet elsajátítása az abszolútéhoz képest mind nagyobb helyet foglal el. Mármost a relatív értéktöbblet kezdettől fogva az értéktöbblet elsajátításának specifikus kapitalista eleme. Lehetősége már a manufaktúrában felbukkan, de általában az abszolút

<sup>2</sup> A GEORG LUKÁCS WERKE 13. köteteként, amelyből egyelőre csak az „első félkötet” áll rendelkezésre (Luchterhand Verlag, 1984). Ez a magyar kiadás III. („Prolegomena”) és I. („Történeti fejezetek”) kötetének felel meg. Nekünk a továbbiakban a II. kötetre lesz szükségünk. Hivatkozásaink alapja ezért: LUKÁCS GYÖRGY: A társadalmi lét ontológiájáról, Bp. 1976.

<sup>3</sup> A társadalmi lét ontológiájáról, II, 314. l.

<sup>4</sup> Uo. 315. l.

értéktöbblet uralkodik, amelyet a munkaidő meghosszabbításával vagy a munkabér csökkentésével fokoznak. A gépipar első korszakában még inkább eluralkodik ez a módszer; gondoljunk csak a gyerekmunka ekkori jelentőségére. Csak a lassanként kifejlődő szakszervezeti ellenállás szab bizonyos határokat az abszolút értéktöbblet kizárólagos uralmának, és kényszeríti olykor a tőkések arra, hogy ez elől az ellennyomás elől a relatív értéktöbblet irányába térjenek ki. Ez azonban nem válhat uralkodó kategóriává, mielőtt a tőkések a maguk összességében nem válnak objektíve érdekeltté a munkásosztály fogyasztásában. De az általunk vázolt fejlődés éppen ezt hozza magával: azoknak az áruknak a tőkés módon megszervezett tömegtermelését, amelyet a legszélesebb tömegek mindennap használnak. A kapitalista termelésnek ez az egyetemessége nem valósítható meg, ha a munkás nem vásárlóképes fogyasztó. Maga ez a tény ma annyira nyilvánvaló, hogy senki sem tagadhatja, de magyarázatok gyakran olyan üres frázisok ködképeibe menekülnek, mint amilyen a népi kapitalizmus stb., ahelyett, hogy józan gazdasági szemlélettel — a Marx régi megállapításának szellemében — elismernék, hogy a relatív értéktöbblet a munkabér emelkedése és a munkaidő csökkenése ellenére lehetővé teszi a tőke értéktöbbletben való részesedésének növekedését. (Világos, hogy a szolgáltatások kapitalizálódása a munkaidő csökkentését egy új piac kiterjesztésére használja fel.) Az abszolútról a relatív értéktöbblet eluralkodására való átmenet tehát mindinkább maguknak a tőkéseknek az életbe vágó érdekévé válik, és ezzel a kapitalizmus spontán, történelmileg kialakult gazdasági szükségszerűséggel megy át a termelésnek és az értéktöbblet elsajátításának tisztábban társadalmi módjára. Marx, a fejlődésnek ezt a mozzanatát egy a *Tőkéből* kihagyott, csak halála után közzétett fejezetben foglalta össze. Így jellemzi az abszolút értéktöbbletet a relatívval ellentétben: »*Ez a munka tőke alá történő formális besorolása.* Ez minden kapitalista termelési folyamat általános formája; de egyúttal a fejlett *specifikus-kapitalista termelési mód különös* formája is, mert az utóbbi involválja az előbbit, de az előbbi korántsem involválja szükségképpen az utóbbit.« Ehhez kapcsolódva az értéktöbbletnek a munkaidő meghosszabbítása révén történő növelését »kényszerviszonynak« nevezte. Csak a relatív értéktöbblet uralma változtatja Marx szerint a munka tőke alá való formális besorolását reális besorolássá.<sup>5</sup>

A kapitalizmus egyetemessé válásának, „az össz folyamatnak az egysége . . . — véli Lukács — egy önmagában való létet ér el, amelynek azonban eleinte nincs lehetősége arra, hogy önmagából kibontakoztasson egy magáért való létet és ennek tudatát. Ezért Marx úgy fejezte ki az itt kialakuló sajátos helyzetet, hogy éppen a válság az, amiben kifejeződik a kapitalista termelés egymással szemben önállósult mozzanatainak egysége. Ezt az összefüggést Marx a saját korára vonatkozóan helyesen fogalmazta meg. De az imént vázolt fejlődés, amelynek során a relatív értéktöbblet a szükségletek kielégítésének minden területen uralomra jutott, bizonyos mértékig megváltoztatja a helyzetet. A kapitalizmusnak ebben az egyetemességében ugyanis az osztóke érdeke közvetlenebbül fejeződik ki, mint korábban, és ezért könnyebben objektívalódhat, és — éppen az egyes tőkések és tőkescsoportok érdekeivel való ellentétében — könnyebben ragadható meg és ültethető át a gyakorlatba. Világosan mutat erre az új helyzetre az a tény, hogy ma a konjunktúra kuta-

<sup>5</sup> Uo. 316—317. l.

tása során meg lehet figyelni a kezdeti válságjelenségeket, és gazdasági ellenrendszabályokat lehet velük szemben foganatosítani. . . . Az itt elérhető ismeretek természetesen viszonylagosak és korlátozottak, és gyakorlati megvalósíthatóságuk még problematikusabb. De a tőkés fejlődés mai állásának megítélése szempontjából elengedhetetlen, hogy ezt az újonnan kialakult jelenséget is szemügyre vegyük.”<sup>6</sup>

### Elméleti ellenkép

Mármost Lukács és a magyar gazdasági reform „pozitív” viszonyának jobb megértéséhez alapvetően hozzátartozik, hogy Lukács úgy véli, a kapitalizmus reprodukciós összefolyamata objektív egységének „ontológiailag igazi ellenképe” csak „a szocialista tervgazdaság” lehetne, ez azonban „mindmáig még sohasem valósult meg adekvát formában. Ezt csak a társadalmivá vált gazdaságban végbemenő reprodukciós folyamat olyan megismerése alapján lehet megszervezni, amelyhez először Marx jutott el. Ehhez azonban elengedhetetlen volna, hogy a Marx által felvázolt sémát ellenőrizték az azóta végbement fejlődésen, hogy megállapítsák, nem szükséges-e esetleg kiegészíteni, helyesbíteni stb. ezt a sémát. Továbbá meg kellene vizsgálni, mivel Marx mint társadalmi gazdaságot csak a kapitalizmust ismerhette, hogy vajon a szocializmusban a kategoriális felépítés, összefüggés, dinamika stb. nem változik-e meg. Mindmáig még csak meg sem kezdődtek az ilyen vizsgálatok”.<sup>7</sup> — A komoly elméleti megalapozás nélküli tervezés csak bürokratikus-voluntarista lehet. Sztálin, aki 1952-es, „A szocializmus népgazdasági problémái a Szovjetunióban” című írásában kísérletet tett az értéktörvény bizonyos mértékű elismertetésére, Lukács szerint alapvető hibát követett el azzal, hogy az érték fogalmát kizárólagosan az árucseréhez kapcsolta. „Ma természetesen — írja Lukács — gyakran bírálják, sőt elavultnak minősítik Sztálinnak ezt a művét, de a reformjavaslatokról szóló vitákban egyelőre egyáltalán nem játszik szerepet az összgazdaság reprodukciós folyamata, amelyet Marx állított kutatásainak középpontjába. Az úgynevezett mechanizmus szervezeti formáinak kijavítását célul tűzik ki, de egyelőre sehol sincs szó arról, hogy elvileg megalapozottan vissza kell térni a marxi reprodukciós elmélethez. Ezért aztán hiányzik a valóságból a kapitalizmus jelenlegi fejlődésének valódi elméleti ellenképe; de mivel ezek a fejtegetések nem tartanak igényt arra, hogy a gazdasági elméletben konkrét ismereteket dolgozzanak ki, és még arra sem, hogy a jelenlegi helyzetből jövőbeli perspektívákat rajzoljanak meg, ezen a ponton meg kell állnunk. Utolsó rövid kitérőnkkel csak az ellen akartunk védekezni, hogy a jelenlegi kapitalizmus és szocializmus összehasonlításából elsietett elméleti következtetéseket vonjanak le. Még csak a jövő ügye egy olyan, a marxi koncepciónak megfelelő tervgazdaság, amelyben a terv, elméletileg megalapozott kitűzése útján, elérhetné objektív magáértvalóságát. Itt csak egészen általánosan akartunk utalni arra az elméleti-módszertani útra, amellyel ez a terv kitűzhető.”<sup>8</sup>

Lukács kritikussai közt vannak, akik úgy vélik, hogy Lukács ezekkel a gondolatokkal Marx illúzióinak foglya maradt, s a legjobb esetben is egy olyan távoli kommunista jövő problematikáját vezet be a mai gyakorlat kérdés-

<sup>6</sup> Uo. 318. 1.

<sup>7</sup> Vö. uo. 318—319. 1.

<sup>8</sup> Uo. 320. 1.

körébe, amely távoli jövő feladatai ma még nincsenek és nem is lehetnek „napirenden”. Nos, e kritikával szemben itt most csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Lukács az emberi és társadalmi reprodukció összefolyamatának elemzését követeli, ez összefolyamat — bármily artikulált — egységének a megragadását, s módszeréből következően a világtörténelmi folyamatot is csak ellentmondásos egységében hajlandó látni, következésképpen soha nem is gondolhatott olyan szocializmusra, amelyben egyáltalában nincsenek napirenden a kommunizmus feladatai. A jelen problematikájának marxista elméleti megragadása, tehát világtörténelmi távlatba állítása csak a kapitalizmus és szocializmus kategoriális (piac versus terv) ellentétének felfogásával együtt lehetséges, még akkor is, ha az összefolyamat egységének „magáértvalósága” még a szocializmusban is kifejtetlen, mert elméletileg megalapozatlan.

Az egészben gondolkodva Lukács nagy figyelmet szentel az emberi és társadalmi reprodukció folyamán létrejövő különféle objektivációs tevékenységeknek és formáknak, közöttük az ideológiának is. Sok fontos fejtegetését most átugorva idézünk még egy passzust Ontológiájának „Az elidegenedés” című fejezetéből, mert az jól mutatja Lukács változatlanul elutasító álláspontját a polgári demokráciával mint a fokozódó elidegenülésből való kiúttal szemben. Egy telibetaláló fejtegetés után, amely arról szól, hogy a mai kapitalizmusban a piacteremtő manipuláció legkülönbözőbb formái behatoltak a dolgozó emberek mindennapi életébe, és e folyamatban csak új elidegenülésformák lépnek a régié helyébe, Lukács ezt írja: „Mint a társadalomban mindig, itt sem elszigetelt, a gazdaságra szorító folyamatról van szó. Az új elidegenedések jelensége osztársadalmi mozgás eredményeképpen jön létre. Ez a kapitalizmus kibontakozásának talajából fakadt, és politikailag-társadalmilag úgy nyilatkozott meg, hogy a kapitalista uralmi formák (az úgynevezett polgári demokráciát beleértve) mindinkább ellentétbe kerültek a demokráciával. Az eddigi elemzések után elegendő arra utalnunk, hogy az első világháború után a nagy válságok a nyugat burzsoáziájára új uralmi formákat kényszerítettek, amelyeknek döntő gyakorlati mozzanata abban állt, hogy formálisan megőrizték a demokrácia összes külsődleges formáit, és ezeket polemikusan alkalmazták mind a fasizmus, mind pedig a szocializmus ellen, de ezeket a formákat új szervezeti és ideológiai tartalmuk folytán ténylegesen a semmivel tették egyenlővé, azáltal, hogy a tömegeket kizárták a gazdaságilag vagy politikailag fontos döntésekben való részvételtől.”<sup>9</sup>

### Objektív és szubjektív szocialista jelleg

Mármost Lukács a nagy ontológiai kísérletben többnyire csak felvillantja politikai elméletének alap gondolatait, egyelőre korainak mondván a részletező kifejtést. Ám, az emlékezetes 1968-as évben, mintegy az Ontológia melléktermékeként, papírra vetett egy könnyebb fogalmazású és rövidebb politikai-filozófiai vázlatot is, „*Demokratisierung heute und morgen*” címmel. Ebben mindenekelőtt az antik, s főképp a polgári demokrácia jellemzését s kritikáját nyújtja; perspektívátlanak mutatja be — mint már legutóbbi idézetünkben is — a polgári demokrácia fejlődését, s kategorikusan elutasítja — híven egész életművének politikai tartalmához és minden korábbi politikai-elméleti meg-

<sup>9</sup> Uo. 770. 1.

nyilatkozásához — a polgári demokráciát mint a szocializmus berendezkedésének alternatíváját. Az emberiség számára egyedüli kiútnak most is az igazi, a szocialista demokratizálódást tekinti, ehhez pedig egyedül reális kiindulópontnak és bázisnak a „fennálló szocializmust”. E szocializmus eddigi kísérleteinek és torzulásainak bírálata után így summázza véleményét fogalmilag a jelenlegi állapotról: „A fennálló szocializmus objektív-szocialista jellegének a kétségbevonása . . . a polgári értetlenségek és rágalmak rovatába tartozik. A társadalom szubjektív-szocialista jellegének felépítése és kiépítése viszont mindazok nagy jelen és jövő feladata marad, akik becsületesen igenlik a szocializmust mint a kapitalizmus ellentmondásaiból kivezető igazi utat.”<sup>10</sup>

A megfogalmazás sietős kritikája helyett olvassuk el figyelmesen Lukács fejtegetéseit, amelyekben álláspontját részletezi. Először is megállapítja, hogy korábban, a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején a szó szűkebb értelmében vett gazdasági átalakulás radikálisan átalakította a dolgozó emberek egész életét. „Ha az ember összehasonlítja, mondjuk, a munkamegosztást a manufaktúra-korszakban és a feudalizmus céhes kézművességében, akkor mindjárt és közvetlenül evidens módon látható, hogy radikális fordulat áll be minden egyes munkásnak a munkafolyamatához való viszonyában. Ebből az következik, hogy a dolgozó ember új beállítottságát — álljon szubjektívan akár igenlően, akár tagadólag az új helyzethez — maga a társadalmi munkamegosztás csikarja ki kényszerűen.”<sup>11</sup> — A fennálló szocializmus esetében egészen más a helyzet: „Mármost a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet minden tekintetben gyökeresen különböző, paradoxnak látszó létmódot mutat. A fordulat egyrészt most sokkal mélyebbre hat. A feudalizmusból a kapitalizmusra való átmenetkor egyszerűen arról volt szó, hogy az egyik kizsákmányoló társadalom átmegegy a másikba, mely azonban éppúgy a kizsákmányoláson nyugszik, ha a termelékenység kibontakozásának magasabb színvonalán is. Most viszont minden kizsákmányolás megszüntetése a tét. Másrészt a korábban említett átmenet gyökeres fordulatot idéz elő az anyagi termelés minden területén (elég, ha mint már az előbb is tettük, a céhes és a manufaktúrabeli munkamegosztásra utalnunk), míg most, mindenekelőtt a termelés technikai oldalain, nem történik semmi, ami ahhoz csak távolról is hasonlítana. (Egy kapitalizmus számára épített gyár nagyjában-egészében lényeges változtatások nélkül a szocializmusban is súrlódásmentesen működhet és viszont.) — Persze életbe lépett a forradalmasító változás, a termelőeszközök társadalmisítása. Néhány döntő hatásáról már volt szó. Egymagában azonban képtelen a munkamódot és így az ember mindennapjainak életmódját spontánul-materiálisan olyképpen átalakítani, hogy ezek aztán előidézhesék az ember szükségyszerűvé vált radikális megváltoztatását munkájához, embertársaihoz való viszonyában. Éppen ez alkotja pedig az előfeltételét annak, hogy a szocializmus, mint a kommunizmusba való előkészítő átmeneti szakasz, sajátos módon kibontakozzék.”<sup>12</sup>

Magától értetődik, hogy a szocializmusnak is csak a gazdaság lehet az alapzata: „. . . itt is az anyagi termelésnek kell véghezvinni — természetesen nem a rá adott ideológiai válaszok közvetítése nélkül — az emberek megváltoztatását, az emberek átalakítását, hogy a jövőendő formáció hordozói legye-

<sup>10</sup> LUKÁCS GYÖRGY: Demokratizálás ma és holnap: Világosság 1981/8—9, 552. 1.

<sup>11</sup> Uo. 553. 1.

<sup>12</sup> Uo.

nek. A gazdaság immanens automatizmusa azonban nem tud ilyen művet a maga spontán dialektikájából létrehozni. Inkább őt magát kell — mint az eljövendő bázisát — úgy irányítani, hogy képes legyen az emberekben felébreszteni azokat a tulajdonságokat, azokat az egymáshoz való viszonyokat, melyeknek a rájuk való visszahatásán át lesznek csak képesek, hogy önmagukat mint valódi embereket megvalósítsák. — Ilyen helyzet eddig még nem volt az emberi történelemben. Ezért a korábbi formációk tapasztalatainak minden pusztá alkalmazásával rendkívül kritikusan kell eljárni, nehogy zsákutcába vezessen.”<sup>13</sup> — A szocializmusban „... az ember által végrehajtott gazdasági folyamatnak magának a befolyásolásáról, sőt átalakításáról van szó, de reális, anyagilag megvalósítandó célkitűzésekkel, melyek azonban már nem lehetnek tisztán gazdasági kategóriák. Minden további nélkül világos, hogy ilyen célkitűzések csak a szocialista tervgazdaságban lehetségesek, ahol a termelési eszközök társadalmosítása folytán maga a gazdasági folyamat már egységesen tétélezett teleologikus irányítást kap. Éppolyan világos azonban, hogy pusztán a gazdasági összefolyamat egységes, tervszerű irányítása semmi esetre sem eredményezheti, hogy okvetlenül ilyen célokat tűzzenek ki, valósíthassanak meg. Létrehozhat egyet-mást tisztán gazdaságilag, a benne rejlő előnyök és gyengeségek határain belül — de saját, immanens dialektikája képtelen ilyen eredményeket előidézni. — Ezeknek a célkitűzéseknek, hogy gyakorlatilag keresztülvihetőek legyenek, persze, összhangban kell lenniük a termelés követelményeivel: ezekből azonban nem lehet őket közvetlenül levezetni, kívülről kell, mint Lenin szokta volt mondani, a közvetlen termelésen kívülről kell bevinni őket. Éppen ez a szocialista demokratizálás specifikus funkciója. Ez a különös társadalmi feladat szabja meg sajátosságát, specifikus különbségét minden korábbi, a magántulajdonon, kizsákmányoláson és elidegenedésen nyugvó formáció, és kivált a kapitalizmus demokratizálásától.”<sup>14</sup>

A szocialista átalakulásnak ezt a specifikus feladatát jelezték Lukács szerint a múlt nagy tanácsmozgalmai; ám ezek ma már sem elméleti, sem gyakorlati kiindulópontul nem szolgálhatnak. „Ellenkezőleg, meg kell kísérelni, hogy a jelenlegi helyzet marxista elemzéséből, az ebből adódó szocialista fejlődési perspektívákból tudatosan-elméletileg kidolgozzuk a felélesztés elveit, és az így kapott eredményeket tudatosan megpróbáljuk átültetni a társadalmi gyakorlatba. Tehát egy tudatosan bevezetett, tudatosan irányított, hosszadalmas, ellentmondásos folyamatról van szó.”<sup>15</sup>

## Demokratizmus és reform

A marxista elméleti gondolkodás új föllendítése alapvetően fontos feladat. „A szocialista demokrácia gyakorlati megvalósítása tehát előfeltételezi a marxizmus módszereinek a helyreállítását. Ezt magától értetődően nemcsak tudományos, történeti-filozófiai értelemben értjük. Ellenkezőleg. Amennyiben ez a helyreállítás elméleti életkérdés a kommunista mozgalom számára, úgy nem utolsósorban azért, mert nélküle lehetetlen helyesen megragadni a jelen igazi problémáit (beleértve történeti keletkezését a mindmáig nem kutatott közbeeső időben), a konkrét, valódi perspektívákat, melyeket a mai forradalmi

<sup>13</sup> Uo.

<sup>14</sup> Uo. 554. 1.

<sup>15</sup> Uo.

gyakorlat felvet. Ez természetesen soha sem lehetséges egyszerűen határozat útján, még ha egy eszményien tökéletesnek nyilvánított instancia hozza is. Évtizedek zúrvarai, mulasztásai, ferdítései stb. csak hosszadalmas kutatómunkával, az elmélet elvi kérdéseiről folytatott tárgyas vitákban küszöbölhetők ki. Természetesen ezt az óhatatlan szükségszerűséget is diszkriminálják. Pluralizmusról beszélnek, és nemcsak az apparátus részéről, hanem bizonyos kritikusok oldaláról is. Ez félrevezető. Egy neopozitivistá gondolatmanipuláció megalapozása lehet pluralista. A marxizmus minden kérdésben csak egy, az objektív valóságnak megfelelő helyes választ ismer. Ez persze nem valamely instancia határozataiból születik, hanem kutatással, elemzéssel stb., és vitákban kritikailag pontosan felülvizsgálandó, úgyhogy nem ritkán hosszabb időre van szükség, míg egy igazságot mint olyat általánosan el nem ismerhetnek. Ha azonban a kommunista mozgalom szilárd talajon akarja megvetni a lábát, akkor csak ezt az utat választhatja, az önhelyesbítésnek, a marxizmus reneszánszának az útját.”<sup>16</sup> — S ezzel a fejtegetéssel teljes összhangban olvashatjuk később: „Néhány ideológus ama kísérlete, hogy egy ilyen alapos belső reformot többpárt-rendszerrel valósítsanak meg, a polgári demokráciának az elején bírált recepciójához tartozik.”<sup>17</sup>

Hogyan képzelte el Lukács a demokratizálás-demokratizálódás hosszú folyamatának elindítását? Nos „magától értetődőleg egy hatékonyan funkcionáló pártdemokrácia” kifejlésésével, amely lehetővé teszi a feladatok végiggondolását, vitáját. „Problémánk szemszögéből — folytatja Lukács — ... az egyik legsürgősebb feladat az újra végiggondolt realiztikus munkamegosztás az állam és a párt között. Ebben is az elvileg legdöntőbb problémára kell szorítkoznunk, azokra az új nagy feladatokra, melyeket a szocialista demokratizálás, a mindennapi életnek az osztálytársadalom még meglevő és ható maradványaitól való gyakorlati megtisztítása jelent. A mindennapi élet ma még messzemenően telítve van ilyen maradványokkal, melyek egy — nem tudatosan a szocializmus elveihez igazított — gazdasági fejlődés esetén szükségképpen meg is sokasodnak (pl. a presztízsfogyasztás bizonyos formái), s amelyeket sem tilalommal, sem az egyedi kérdésekben folytatott pusztá propagandával nem lehet elsorvasztani.”<sup>18</sup>

Lukács 1968-ban egy új történelmi szakasz kezdetét érzékeli, amelyben az évtizedes folyamatosság ellentmondásai kiéleződnek és a cselekvéstől a beideg-zett sémákkal való szakítást követelik meg. „Az a tény, hogy minden szocialista államban a gazdasági élet parancsolóan a jelenkori feladatául tűzte ki a gazdasági bázis alapos reformját, mutatja, hogy mind a sztálini elbürokratizálás, mind a pozitivistá módon manipulált polgári társadalom emez egyedül igaz alternatívája mától, egy új szakasz kezdetén, megint társadalmi-történelmi aktualitáshoz jutott. Ebből semmiképp sem következik, hogy nyomban sajátja lehetne valami is a korábbi nagy kirobbanások egykori magával ragadó spontaneitásából. Csak az következik, hogy egy eljövendő válság társadalmi-történelmi, a mindenkori gazdaságból kinövő előjelei mindenütt a demokratizálás ma még sehol meg nem levő, de a történelemből és marxista interpretációjából — sajnos, még túl kevésbé adekvátan — ismert új formáit intencionálják, hogy a hamis fejlődések évtizedekig megtörhetetlennek látszó folytonosságá

<sup>16</sup> Uo. 555. 1.

<sup>17</sup> Uo. 556. 1.

<sup>18</sup> Uo.

mindenütt olyan ellentmondásokat, repedéseket, megoldhatatlan konfliktusokat lök a felszínre, melyek tartósan aligha engednek meg rutinmegoldásokat, rossz kompromisszumokat, jóllehet némelyik polgári kormány buzgón azon munkálkodik, hogy establishmentjébe építse a még kaotikus spontán tiltakozó mozgalmakat.”<sup>19</sup> — S anélkül hogy a várható fejlemények jóslatásába vagy a tennivalókról való spekulációkba bocsátkoznék, Lukács még leszögezi: szó sem lehet róla, „hogy a gazdaság reformját közvetlenül, határozatokkal és rendeletekkel indítsák el az itt vázolt irányban, afelé, hogy bázisa legyen az ember átváltásának, annak, hogy emberhez méltó léthez szokjon hozzá a mindennapi életben és innen tovább minden életnyilvánulásban. A gazdasági fejlődésnek az ember átalakulásához való viszonya, melyre itt gondolunk, a maga gyakorlati konkrétságában sokkalta bonyolultabb. Közvetlenül ez mindössze egy gazdasági reform a termelési és elosztási mechanizmus mennyiségi fokozása és minőségi javítása céljából. Emellett azonban ki fog derülni, hogy a szocialista gazdaság, jóllehet rugalmas viszonya a fogyasztáshoz életkérdéssé vált, mégsem lesz képes ezt egy kapitalista »modell« egyszerű »bevezetésével« megoldani. Amit a kapitalizmusban a piac lényegében spontán módon tud megoldani, itt ki kell egészíteni a termelési folyamat — kezdve a terveken a gyakorlati megvalósításig — sokdimenziós, sokféleleképpen variált demokratizálásával.”<sup>20</sup>

A párt és állam „realisztikus munkamegosztása” kérdéséhez érdemes még idézni Lukácstól a következőket: „Egy ilyen, bizonyára hosszadalmas gazdasági reform minden fokán felmerülnek — gazdasági formákban, a gazdaságot újjászervező módon — a szocialista formáció szubjektív tényezőjének felélesztése és kiképzése felé való úttörés általunk már jelzett új problémái. Anélkül, hogy a mechanikus »munkamegosztásnak« akárcsak látszatát akarnánk kelteni, majdnem bizonyosnak látszik, hogy az első komplexumban [ti. a szorosabban vett gazdaság reformkérdéseiben] a magukat demokratizáló állami intézmények, valamint tömegszervezetek (szakszervezetek) hivatottak a vezető szerepet játszani, míg a másodikban [értelemszerűen: a közösségi, társadalmi élet, a „mindennapi élet”, a kultúra az ideológia, az erkölcs stb. kérdésköreiben — *T. F.*] a magát demokratikusan megújító párt előtt nyílik rendkívül fontos munkaterület, a párt előtt, mely természetesen szintúgy döntően fontos tényező kell hogy legyen az első komplexum elveinek kidolgozásában, kivitelezésük permanens kritikájában. Természetesen sohasem szabad elfelejteni, hogy mindenütt fontos szerep fog hárulni a tömegek közvetlen kezdeményezéseire.”<sup>21</sup>

Komolyan hangsúlyozva ez utolsó idézetünk utolsó mondatát is, azt hiszem, az idézett fejtegetések adekvát képet adnak Lukács utolsó éveinek politikai gondolatairól, ezek szigorú koherenciájáról, különösen pedig a szocializmus reformjának lukácsi elgondolásáról. Felsorakoztatásukkal, remélem, valamivel konkrétabb meghatározáshoz jutott Lukács önéletrajzi-vázlatának „a mindennapi élet demokráciájára” való utalása éppúgy, mint az a némelyeket csodálkozásra készítő híres állásfoglalása, amely szerint a szocialista demokrácia hívei számára a követendő út: „nem opposzió, hanem reform”. Ez utóbbi gondolat egyébként — s ezt személyes tanúskodásommal is alátámaszthatom — alapelve volt Lukács azon elképzelésének is, hogy Magyarországon a

<sup>19</sup> Uo. 557. 1.

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> Uo. 558. 1.

marxista elmélet föllendülése számára a magyar reformpolitika bázisán kedvező lehetőségek tárulnak fel, s amely lehetőségekkel élni is megpróbálónak egy, a saját közvetlen tanítványainál sokkal tágabb körét szívesen nevezte „budapesti iskolának”.

Végül, legalább utólag, illik elnézést kérnem a kivételesen hosszú idézetekért. Talán mentségemre szolgál, hogy Lukács posztumusz műveinek ezeket a passzusait felidézni nem divat, mégpedig, sajnos, valószínűleg éppen azért, mert a megfogalmazásuk óta eltelt több mint másfél évtizedben sem veszítették el aktualitásukat.

## Beérkezett könyvek\*

### Természettudományok

*Kajtár Márton*: Változatok négy elemre. Szerves kémia I—II. Gondolat, 1984. 973 l. Ára 194 Ft.

Lithology and Stratigraphy of Loess and Paleosols. Szerkesztette *Pécsi, M.* MTA Földrajztudományi Kutatóintézete, 1984. 325 l.

*Molnár Béla*: A Föld és az élet fejlődése. Tankönyvkiadó, 1984. 351., 8 táblázat. Ára 41 Ft.

*Péczely György*: A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, 1984. 598 l. Ára 75 Ft.

*Upor, Endre—Mohai, Miklósné—Novák, Győző*: Photometric Methods in Inorganic Trace Analysis. Akadémiai Kiadó, 1985. 404 l., 9 ábra, 44 táblázat. Ára 430 Ft.

### Társadalomtudományok

*F. Csanak Dóra*: Fülep Lajos kéziratoss hagyatéka. MTA Könyvtára, 1984. 165 l. Ára 35 Ft.

*Kelemen Elemér*: Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868—1918. Akadémiai Kiadó, 1985. 249 l. Ára 62 Ft.

*Kovács Máté* Emlékkönyv. Szerkesztette *Szelle Béla*. Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. 261 l.

*Kristó Gyula*: Az ausburgi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 8.) Akadémiai Kiadó, 1985. 123 l. Ára 25 Ft.

*Makó Csaba*: A taylorizmustól a munkaszervezeti reformokig. (Szociológiai tanulmányok 27.) Akadémiai Kiadó, 1985. 245 l. Ára 35 Ft.

*T. Mérey Klára*: Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Akadémiai Kiadó, 1985. 289 l. Ára 82 Ft.

*Náday Károly—Sáfrán Györgyi*: Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága. MTA Könyvtára, 1984. 213 l. Ára 77 Ft.

*Salgó László*: Ho Si Minh. (Életek és korok) Akadémiai Kiadó, 1984. 166 l., 17 kép. Ára 36 Ft.

*Weiss Emília*: A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban. Akadémiai Kiadó, 1984. 309 l. Ára 86 Ft.

\* A tájékoztató az 1985. január-februárban beérkezett könyveket tartalmazza.